

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Сергій ДЕМОШЕНКО

СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто методологічні аспекти дослідження освіти, освітньої проблематики і перспективістики. Зокрема, йдеться про те, що адекватні дослідницькі процедури можливі лише за умов відтворення сутнісних ознак, особливостей освіти як соціального інституту. Дослідження освіти також виявиться неповним чи навіть необ'єктивним, якщо ігноруватиме вплив суспільно-політичної сфери на освітній процес.

Вітчизняна освіта набуває все рельєфніших ознак визначального фактора суспільного розвитку України, становлення нашої держави як повноцінного й авторитетного суб'єкта всесвітнього інтелектуального простору. Із цих причин цілком зрозуміло, що освітянські проблеми і потреби все частіше опиняються в епіцентрі уваги науковців, політиків та управлінців. Як слушно зазначає В.Г. Кремень, «не створимо конкурентоспроможний освітній простір, що властивий найбільш розвиненим країнам, – втрачимо молодь, а, отже, й перспективи державного будівництва. Втрачимо й вищу освіту, оскільки будемо витіснені з власного освітянського ринку, не кажучи вже про те, що не зможемо конкурувати на освітянському ринку інших країн» [1, 4].

Інший авторитетний науковець у сфері соціальних наук додає: «Система освіти як важливий соціальний інститут за умов глобальної кризи цивілізації виступає стратегічним фактором і умовою її виживання. Розуміння цього в контексті формування нової філософії освіти, адекватної реаліям сучасності, – нагальна потреба часу. Зазначена обставина зумовлює необхідність усвідомлення філософських засад вищої освіти, адже саме в її системі формується головний «каталізатор» процесів кардинальної меліорації су-

пільного життя, «запобіжник» загрозового процесу соціальної ентропії» [2, 32]. Підсумувати зазначені світоглядні наголоси можна наступним чином: «Найголовнішою і найскладнішою проблемою нарощування інтелектуального потенціалу суспільства й особистості є проблема визначення стратегії і розвитку вищої освіти» [1, 3].

Безперечно, розв'язання зазначеної проблеми невіддільне від міри ефективності дослідницьких зусиль щодо освітньої сфери, які, у свою чергу, значною мірою залежать від методологічних підходів, пріоритетів та точок зору. Адже вибір екстенсивного, неефективного чи неевристичного методу дослідження фактично прирікає подальшу дослідницьку процедуру на теоретико-праксіологічну невибагливість та посередність. Власне, в такому випадку значною мірою девальвується як дослідження в цілому, так і його пропозиційна складова зокрема.

Сукупність і динаміка проблем сучасної освіти дозволяє зробити попередній висновок: **невід'ємними складовими дослідження освітньої сфери, її концептуалізації і побудови стратегії розвитку має бути врахування щонайменше двох факторів: особливостей і закономірностей соціальної природи освіти, а також розгляду генезису, динаміки освітнього розвитку в контексті взаємодії із політичним форматом суспільного буття.** Ігнорування зазначених аспектів перетворюється на істотну перешкоду на шляху адекватних й ефективних дослідницьких процедур як на констатаційному, так і на пропозиційному рівнях. Іншими словами, йдеться про очевидну теоретико-праксіологічну проблему, розв'язання якої потребує якомога повнішого врахування корелятивно-детермінативної взаємодії: а) соціального формату освіти; б) специфіки освіти як соціального інституту; в) її залежності від сукупної дії векторів суспільно-політичного впливу.

З погляду філософії, освіта – це трансформація тієї сукупності визначальних світоглядних пріоритетів, світоглядних стереотипів й автоматизмів суспільної свідомості, яку Г. Гегель відрекомендував «духом епохи», яка інкорпорована в структуру практичної свідомості, духовний світ, культуру і ментально-аксіологічне єство особистості, котрі визначають праксіологічний вимір, спрямованість і телеологічну акцентованість індивіда й соціуму. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає стрижневою основою, світоглядним підмурівком особистості, визначає сумірність людини з епохою. Засобом освіти «дух епохи» задає суспільно пріоритетні параметри особистості. Філософія ж освіти визначає, по-перше, суспільну якість і значення таких параметрів, по-друге, ефективність її реалізації педагогічними засобами за умов наявного типу культури, по-третє, їхню відповідність загальноцивілізаційним пріоритетам розвитку людства в метаісторичному форматі.

«Дух епохи» – поняття складне і неоднозначне. У різних філософських системах воно характеризується по-різному. Разом з тим від легендарних «тіней печери» Платона, через «абсолютну ідею» Гегеля і «дух капіталізму» Макса Вебера проглядається дещо спільне, що можна витлумачувати

як конструктивну основу, першовиток культуротворення особистості засобами освіти. Основний зміст «духу епохи» формується, насамперед, як філософське узагальнення, пояснення й оцінка сенсу, причинних зв'язків і тенденцій розвитку буття людини у світі, яке розгортається у відповідних форматах культури. Друга складова – порівняння зазначеного сенсу з досвідом історії, тобто із сенсом буття людини у світі загалом. Третю складову становить прогноз перспективи людського розвитку, його джерел і спонукальних чинників.

Таким чином, «дух епохи» постає філософським узагальненням найвидатніших наукових і культурних надбань, виходячи з яких людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя в ньому підростаюче покоління. Фактично «освіта – це історично перший і найвиразніший різновид культурної діяльності. Вона реалізує основне функціональне призначення культури – створювати умови для справжнього людського буття, усвідомленого і творчого, бути головним чинником розвитку особистості» [3, 32].

Поглиблюючи цю тезу, М.І. Михальченко зазначає: «Освіта як складова культури в широкому розумінні готує людей до змін у суспільстві і житті, вчить сприймати зміни як цінність (позитивну чи негативну), скеровує їхню діяльність на конструктивні зміни. Освіта формує уявлення про реальність як про процес, який відбувається в соціальному просторі і часі, шляхом розкриття і розв'язання суперечностей. Ефективність освіти визначається мірою підготовленості людини до змін, до конструктивних дій із розв'язання суперечностей суспільного розвитку» [2, 52]. Це – перелік сутнісних ознак освіти як типу, спеціалізованого різновиду суспільного буття. Найбільш важливим, евристичним аспектом слід визнати принцип розвитку, який акцентує увагу на факторах, котрі мають вирішальне значення для становлення, перспектив освіти й суспільства як двоєдиної системи, що перебуває в тісній корелятивній взаємодії.

Досліджуючи освіту як необхідний структурний елемент соціальної дійсності, перш за все треба враховувати наступну детермінативну ієрархію (последовність) функціональних атрибутів соціуму: 1) *соціальна нормативістика*; 2) *соціальні ролі і статуси*; 3) *соціальні санкції*.

Норма – це існуючий у даному суспільстві стандарт, регламентаційний зразок поведінки, певний інтервал прийнятних дій. Соціальна норма є зразком, правилом, принципом діяльності, визнаним соціумом і в тій чи іншій формі заданим для виконання його членам. Система соціальних норм забезпечує впорядкованість суспільної взаємодії індивідів і груп (нормативна інтеграція). Соціальні норми розрізняють *за способом фіксації* (формальні та неформальні, усні та письмові, очевидні та латентні), *за універсальністю дії* (наприклад, специфічні привілеї та загальнозначущі права), *за ступенем жорсткості вимог* (обов'язкові, рекомендовані, схвалювані, прийнятні і т. ін.). Функції *нормативних інститутів* виконують звичаї, права, мораль, суспільна думка тощо.

Успішне здійснення соціальної функції тісно пов'язане з наявністю в межах відповідного соціального інституту цілісної системи *стандартів поведінки*, необхідних для реалізації цієї функції. Таким чином, у змістовному форматі соціальний інститут є набором цілеспрямовано зорієнтованих стандартів поведінки конкретних індивідів у типових ситуаціях, комплекс правил, нормативів і соціальних настанов, котрий надає стійкості відповідним формам (напрямам) людської діяльності.

Соціальні інститути призначені для свідомого регулювання й організації життєдіяльності людей і перманентного відтворення найбільш стійких і найчастіше вживаних зразків поведінки, звичок, традицій, котрі передаються з покоління в покоління. Освіта як соціальний інститут є організованою системою зв'язків і соціальних норм, котра об'єднує значущі суспільні цінності й процедури, що задовольняють основні потреби суспільства. У даному визначенні під *суспільними цінностями* слід розуміти ідеї і цілі, котрі поділяються суспільством, під *суспільними процедурами* – стандартизовані зразки поведінки у групових процесах, а під *системою соціальних зв'язків* б сукупність соціальних ролей і статусів, завдяки яким ця поведінка здійснюється й утримується в певних межах.

З'ясування специфіки освіти як соціального інституту зумовлює потребу врахування функціонального призначення явища соціальної інституціональності. Отже, *головною функцією соціального інституту* є закріплення й відтворення певної нормативістики (моделі, алгоритму) суспільних взаємин. Ця функція пов'язана зі стандартизацією поведінки і соціальних зразків. Будь-який соціальний інститут виникає і функціонує, виконуючи ту чи іншу *соціальну потребу*. Якщо така потреба набуває очевидних ознак, то це виявляється необхідною підставою для створення соціального інституту; якщо ж соціальна потреба незначна чи взагалі відсутня (зникає), то існування соціального інституту втрачає сенс: протягом якогось часу за інерцією він ще продовжує функціонувати, проте врешті припиняє своє соціальне буття.

Наприклад, останнім цвяхом у домовину соціального інституту дворянських дуелей честі виявилися два фактори: по-перше, дворянство почало інтенсивно зникати, поступаючись місцем буржуазії, по-друге, відбулося істотне корегування уявлень про сам сенс з'ясування стосунків засобом пролиття крові (чи не найепатажнішим був вибір зброї Авраамом Лінкольном, який зажадав кидатися картоплею з відстані 20 метрів).

Водночас у суспільстві існують інститути, покликані до життя вічними (трансчасовими) цінностями; відтак, інститути, що відповідають такому типові цінностей, також вічні (принаймні, настільки тривалі, наскільки довго існує сама суспільна форма об'єднання людей). Йдеться щонайменше про сімейні, політичні, економічні, освітні та релігійні інститути. Оскільки останнім часом цінності процедури наукового життя набули вкрай важливих для функціонування соціуму і високостандартизованих ознак, остільки

до найважливіших соціальних інститутів здебільшого зараховують також інститут науки.

Втім, слід зазначити: якщо соціальний інститут віддзеркалює трансчасові цінності, але неефективно виконує соціальну потребу, то він дискредитує себе і його фактичний соціальний статус може виявитися істотно підірваним. Освіті та усім причетним до неї варто мати це на увазі. Соціальний інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснована на певних світоглядних пріоритетах, ідеології, системі правил і норм, а також на розвиненому соціальному контролі за їхнім виконанням. Інституціоналізована діяльність здійснюється людьми, організованими у групи чи асоціації, в яких проведена структуризація на статуси й ролі відповідно до потреб соціальної групи або суспільства в цілому.

Інтерналізація – це процес, у ході якого індивід вивчає і сприймає як обов'язкові для себе особисто соціальні цінності й норми поведінки, що мають статус доцільних у відповідній соціальній групі чи в суспільстві в цілому. Зазначений процес відбувається шляхом засвоєння, перетворення зовнішніх цінностей і норм у глибокі внутрішні переконання. Практика закріплення соціальних відносин полягає у створенні *системи ролей і статусів*, котрі вимагають від індивідів певних правил поведінки у відповідних соціальних ситуаціях і відносинах, а також у визначенні й застосуванні *системи санкцій* з метою досягнення неухильного виконання бажаних правил поведінки. Системи ролей, статусів і санкцій функціонують у форматі соціальних інституцій, які відповідають за перебіг найскладніших і найважливіших для суспільства соціальних зв'язків. Саме соціальні інститути підтримують спільну діяльність індивідів і визначають стійкі зразки поведінки, ідеї, стимули, пріоритети тощо.

У процесі суспільної практики індивіди з метою задоволення своїх потреб знаходять певні зразки й шаблони поведінки, котрі поступово в результаті повтору й оцінки (переоцінки) перетворюються на стандартизовані звички й ритуали. Згодом ці шаблони й зразки поведінки починають підтримуватися суспільною думкою, сприймаються й набувають нормативованих, узвичаєних і узаконених ознак. На цій основі й розробляється *система санкцій*. Санкції – це заохочення і покарання, котрі пов'язані з виконанням норм. Вони бувають формальні, неформальні, позитивні, негативні. Фактично соціальні санкції виявляються реакцією суспільства на поведінку індивіда (групи, частини суспільства), яка відхиляється (як у негативному, так і в позитивному сенсі) від соціальних очікувань, норм і цінностей.

Соціальні санкції покликані здійснювати функцію *соціального контролю* – нормативної регуляції поведінки людей у соціальних системах, механізму підтримання суспільного порядку, котрий містить норми і санкції. *Соціальний контроль* – це сукупність процесів у суспільстві, завдяки яким забезпечується слідування певним зразкам життєдіяльності, а також дотримання обмежень у поведінці, порушення яких негативним чином познача-

ється на функціонуванні соціальної системи в цілому. Такими зразками й обмеженнями є системи цінностей, правові і моральні норми, адміністративні настанови, традиції, звичаї тощо. Соціальний контроль забезпечує адекватність поведінки членів суспільства взаємним очікуванням.

Сутнісні аспекти, перебіг становлення соціального інституту називаються *інституціоналізацією*. Інституціоналізація – це процес визначення й закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, зведення їх до спільного знаменника соціальної системи, спроможної діяти в напрямку задоволення суспільних потреб. Інституціоналізація – це заміна спонтанної й експериментальної поведінки на поведінку передбачувану, котра очікується, моделюється і регулюється. Іншими словами, це процес, завдяки якому певні види соціальної практики виявляються достатньо регулярними, щоб структурно оформитись як інститути.

Найважливішими передумовами інституціоналізації як формування і становлення соціального інституту є: 1) виникнення певних суспільних потреб у нових умовах і типах соціальної практики, а також відповідних соціально-економічних та політичних умов; 2) розвиток необхідних організаційних структур і пов'язаних з ними норм та правил поведінки; 3) інтерналізація індивідами нових соціальних норм і цінностей, формування на цій основі нових потреб особистості, ціннісних орієнтацій та очікувань. Завершенням процесу інституціоналізації є новий вид суспільної практики. Таким чином, формується новий набір ролей і санкцій з метою реалізації соціального контролю за відповідними типами поведінки.

Процес інституціоналізації, тобто творення соціального інституту, складається з кількох необхідних, послідовних і закономірних етапів:

1. Виникнення потреби, задоволення якої вимагає організованих дій.
2. Формування цілей, що покликані задовольнити спільні потреби.
3. Виникнення соціальних норм і правил у процесі стихійної соціальної взаємодії, котра здійснюється методом спроб і помилок.
4. Виникнення процедур, зумовлених нормами і правилами.
5. Інституціоналізація норм, правил і процедур – тобто їх прийняття, засвоєння і практичне застосування з метою підтримання нормативного алгоритму функціонування соціальної дійсності.
6. Встановлення системи санкцій з метою підтримання норм і правил, диференційоване застосування їх у різних випадках.
7. Створення системи статусів і ролей, котрі охоплюють усіх членів інституту.

Таким чином, кінцевим результатом процесу інституціоналізації можна вважати створення відповідно до норм і правил чіткої статусно-рольової структури, підтриманої більшістю учасників цього процесу. За відсутності інституціоналізації та соціальних інститутів жодне сучасне суспільство існувати не у змозі. Це пояснює, чому спонтанні протистояння перетворюються у високоформалізовані спортивні поединки, інстинктивна сексуальність – у сім'ю, а прагнення віднайти істину – в повноцінні наукові дослідження.

Соціальні інститути є символами, атрибутами й імперативами впорядкованості й організованості соціуму. Що стосується соціального інституту освіти, то він не є винятком зі сформульованого правила. Кризовість його буттєвості значною мірою зумовлена втратою чи невизначеністю символічних, атрибутивних та імперативних ознак, а вихід із кризового стану – з їх набуттям, унормуванням, суспільною прийнятністю, переконливістю та телеологічною мотивованістю.

У цьому контексті варто пригадати, що Г. Гегель у «Феноменології духу» наголошував на доцільності розмежування освіти «практичної» та «теоретичної». Перша формується у людини в результаті її підключення до чужого світоглядного і досвідного надбання. Коли цей чужий розум і досвід набуває ознак самовідчуття суб'єкта пізнання, останній стає його носієм – тобто чужий стереотипізм стає невіддільним від нього. Що ж стосується теоретичної освіти, то вона, на переконання Гегеля, покликана виводити суб'єкта пізнання за межі безпосереднього знання; її сутність полягає в тому, щоб навчити оцінювати дійсність, виявляти її критерії, узагальнювати і систематизувати її.

Е. Гусерль акцентував увагу на іншому аспектові: він інтерпретував освіту як *habitus* – сукупність засвоєного протягом життя досвіду. Це може бути теоретичний досвід, практичний чи аксіологічний. Глибинна мета кожного соціуму полягає в тому, щоб на індивідуальному рівні кожен член суспільства засвоїв якомога ґрунтовніший теоретико-праксіологічно-аксіологічний досвід. Власне на освіту й покладена функція своєрідного інструмента, засобу досягнення такої мети.

Поділ системи освіти на телеологічну, змістовну, функціональну і результуючу підсистемні складові в цілому не викликає заперечень. У цій функціональній комплексності *телеологічна* підсистема задає мету, цінності, норми, ідеали й настанови освітнього процесу; *змістовна* окреслює значення і смисли освітніх процедур; *функціональна* відповідає за технологічні (методичні) способи реалізації мети освітніх зусиль; *результуюча* фіксує сукупність результатів цілереалізації.

У нашому випадку найбільше дослідницьке значення має телеологічна підсистема освітньої системи, в контексті якої слід зазначити, що досліджуючи проблематику соціальної аномії, Роберт Мертон увів у науковий обіг термін «поведінка з відхиленнями». Він означає неузгодженість, розбалансованість взаємодії між породженою соціокультурним фундаментом *метою* та соціально організованими *засобами* її досягнення. Мета – це те, до чого, з погляду загальносуспільних потреб, необхідно прагнути. Засоби ж оцінюються під кутом зору ефективності зусиль із досягнення мети. Згідно з Мертоном, рівновага між метою та засобами підтримується доти, доки суспільство задоволене як сформульованою метою, так і нормативними засобами її досягнення.

Здебільшого освіта асоціюється із засобом, інструментом досягнення суспільної мети. Щоправда, це зовсім не означає, що освіта не має власної

мети: як соціальному інституту їй у повній мірі притаманна телеологічна складова. Причому, мета функціонування освіти та суспільства не завжди співпадає – зокрема, в деталях, у кон'юнктурних особливостях цільові акценти освітнього та загальносуспільного розвитку можуть істотно відрізнятися, і це часто призводить до конфлікту інтересів, який викликає управлінську напругу і навіть генерує широкоформатні кризи. У даному контексті слід наголосити на провідній ролі соціуму, який покликаний своєчасно узгоджувати, гармонізувати свою мету з конкретно-історичними особливостями функціонування соціальних інститутів.

Подібним до мертонівської «поведінки з відхиленням» є термін «девіація» – соціальні явища, вчинки й діяльність, котрі не вкладаються у рамки норм, прийнятих у даному суспільстві. Першим до проблеми відхилення від соціальних норм звернувся Еміль Дюркгейм у своїй праці «Самогубство» (1897). Він навіть увів новий термін – *аномія* (тобто заперечення норми, стан суспільства, за якого для його членів втрачена значущість соціальних норм і регламентацій). Згідно з Дюркгеймом, аномія найчастіше зумовлена суперечливістю суспільства, котре перебуває на стадії інтенсивної соціально-економічної, культурно-спадкоємнісної чи ціннісно-етичної трансформації.

Аномія виникає тоді, коли старі норми вже зруйновано, а нові або ще не сформувалися, або не утвердились як суспільно належний чинник. З чимось подібним доводиться мати справу в сучасній Україні: попередні норми функціонування як соціуму в цілому, так і освіти зокрема, вже вочевидь виявили свою неієдздатність, у той час як нові ще не набули усталеного формату, що структуризує функціонування суспільної дійсності за аномічним принципом.

Фундаментальним засобом, критерієм функціонування соціуму, згідно з тим же Дюркгеймом, вважається *солідарність*. Якщо для архаїчного суспільства притаманний механічний тип солідарності (коли солідаризуються подібні індивіди), то для суспільства буржуазної епохи характерний інший тип солідарності – органічний, який поєднує істотно відмінних, унікальних індивідів. Власне, незавершеність і неостаточність переходу до органічної солідарності виявляється найчастішою причиною аномії, оскільки суспільство на шляху трансформації об'єктивно детермінує певну дезорієнтацію індивідів щодо суспільних норм. Це цілком притаманно й сучасному українському суспільству та його освітній сфері, якій доцільно якомога ретельніше враховувати солідаризаційний аспект, мати на увазі, що кожен недолік становлення освіти негативним чином позначається на солідаризаційному статусі і перспективах соціуму.

Як освіта, так і соціум – це явища динамічні. Втім, характер, спрямованість та інтенсивність такої динаміки можуть бути і здебільшого бувають різними. Для позначення цих відмінностей у соціальній науці існують такі поняття, як «соціальна динаміка», «соціальні зміни», «соціальний розвиток», «соціальний прогрес», «соціальний регрес» і т.п. З методологічного погляду принципово важливо з'ясувати зміст цих категорій.

Поняття «соціальна динаміка» у науковий обіг увів Огюст Конт, визначивши його як соціальний рух, зміну станів суспільних явищ і суспільства в цілому. Близьке до нього за змістом поняття «соціальні зміни». Воно відображає порушення тотожності соціального явища чи процесу із самим собою або ж із подібними соціальними явищами та процесами. Будь-яке явище в будь-який момент тотожне собі, однак з часом така тотожність порушується, і це підлягає дослідженню, плануванню і прогнозуванню. У випадку з поняттям «соціальний розвиток» слід зазначити, що воно віддзеркалює незворотні, цілеспрямовані, закономірні зміни соціальних явищ і процесів, в результаті чого останні переходять у нові якісні стани (змінюється їхній склад та структура).

Визначивши поняття «соціальна динаміка», «соціальні зміни», «соціальний розвиток» та їхнє співвідношення, варто розглянути зміст і спрямованість соціального розвитку. Істотною характеристикою процесів розвитку вважається фактор часу, оскільки, по-перше, тільки час виявляє спрямованість розвитку, тому історія наукових уявлень про розвиток починається лише з тих пір, коли сформулювалися теоретичні уявлення про спрямованість часу. Як результат – у соціальній науці викристалізувалися дві концепції, два типи поглядів на розвиток суспільства: еволюціонізм та марксизм. На їхній основі сформувалися дві течії – реформістська та революційна.

Що становить методологічну основу для визначення характеру та спрямованості соціального розвитку в цілому й освіти як соціального інституту зокрема? Очевидно, цією основою може слугувати вчення Гегеля про розвиток, на підставі якого формулюються такі сутнісні характеристики соціального розвитку:

- 1) за своїм характером соціальний розвиток становить кількісне накопичення таких змін у соціальних явищах, процесах та суспільстві в цілому, які на певному етапі (коли буде порушена міра, яка характеризує їхню сталість), призведуть до якісних змін даних явищ, процесів та суспільства в цілому;
- 2) джерелом соціального розвитку є боротьба протилежностей: соціального прогресу та соціального регресу. Соціальний прогрес – це послідовне сходження до все складніших форм суспільного життя, яке здійснюється в результаті розв'язання суперечностей, породжених попередніми етапами і фазами суспільного розвитку. Соціальний регрес – це антипод, антагоніст соціального прогресу;
- 3) соціальний розвиток суспільства, тим більше його структурних елементів (держави, інститутів, організацій), здійснюється не по прямій лінії від нижчого стану до вищого, а по спіралі. Це означає, що не завжди і не в усьому в боротьбі прогресу з регресом перемогу святкує прогрес: наприклад, діяльність окремих організацій держави може бути реакційною, також можливий тимчасовий відступ назад і суспільства в цілому. Історія знає чимало таких прикладів, однак загалом суспільний розвиток прямує вгору, домінуюча тенденція його розвитку – рух у напрямку до

все вищої організації суспільного життя. Втім, динаміка висхідного становлення може мати надзвичайно широкий діапазон швидкостей, що відкриває перед суспільством та його соціальними інститутами надзвичайно великі можливості для концептуалізації генезису розвитку.

Адекватність дослідницьких процедур зумовлена врахуванням особливостей освіти не лише як соціального інституту, а й також як об'єкта політичних зусиль, пріоритетів тощо. Проблемність практичної реалізації цієї вимоги полягає у певній теоретичній невизначеності політичної сфери. Показовою ілюстрацією такої тези може слугувати та обставина, що дефініція політики не була структуризована ні Макіавеллі, ні Спінозою, ні Монтеск'є, ні Руссо, ні Гегелем, хоча головним чи одним з головних предметів їхніх роздумів і творів була саме політика.

І в цьому немає нічого дивного, оскільки поняття політики надзвичайно об'ємне, глибоке і всеосяжне, щоб його можна було втиснути в межі дефініції, незалежно від того, якою розлогою та не була б. Тому будь-яке визначення політики – це скоріше не дефініція, а чергова спроба відіслати до тієї основи, на якій політика вибудовується, довкола якої вона функціонує, якою вона перманентно породжується і завдяки якій розвивається. Такою основою є певна форма людської асоціації – перш за все, держава, із глибинних життєвих сил і потреб якої політика і виникає як найбільш повне та дієве її віддзеркалення. Саме тут слід шукати глибинні витоки політики. Між іншим, цей висновок первісно міститься ще в аристотелівській формулі, згідно з якою людина за своєю природою істота політична, суспільна.

Як зазначав Моріс Дюверже, «політична теорія коливається між двома драматичними інтерпретаціями політики. Згідно з однією, політика – це конфлікт, боротьба, в якій ті, хто володіє владою, забезпечують собі контроль над суспільством і отриманням благ. Відповідно до іншого погляду, політика – це спроба здійснити правління порядку і справедливості. Перше розуміння слугує збереженню привілеїв меншості за рахунок більшості. Друге ж розуміння означає забезпечення інтеграції всіх громадян у соціум» [5, 106].

Перше розуміння значно більш поширене серед дослідників суспільних дисциплін. Зокрема, у праці «Політика як покликання і професія» Макс Вебер зазначав: «Політика означає прагнення до участі у владі або до виявлення впливу на розподіл влади» [4, 646]. Втім, друге розуміння політики, яке акцентує увагу на справедливості й пошукові соціальних солідаритетів, значно перспективніше і більш прийнятне під кутом зору потреб суспільства в цілому, оскільки воно виявляє і заохочує максимальне розкриття індивідуальних потенціалів і їхнє взаємне підсилення.

Політичні способи діяльності, поведінки і мислення володіють специфічною властивістю існувати поза індивідуальним контролем. Втім, вони не лише існують поза контролем індивіда, а й наділені певною примусовою

силою, завдяки чому нав'язуються незалежно від волі й бажання окремих суб'єктів чи навіть соціальних інститутів.

Політика, таким чином, виступає щодо індивідів як зовнішня необхідність. Політичний факт конститується на підставі тієї публічної примусової сили, яку він має або спроможний мати над індивідами. Тут слід підкреслити слово «публічної», щоб відокремити політичний факт від простих соціальних фактів, які не володіють такою публічною примусовою владою, а мають лише частково примусовий характер. Наприклад, так звана «політика дружини щодо чоловіка», незважаючи на термін «політика», все ж, є звичайним соціальним фактом, але аж ніяк не фактом політичним.

Сутність політичних відносин полягає в тому, що ці відносини виникають між учасниками соціальних спільнот у процесі реалізації ними своїх індивідуальних, групових і загальних інтересів, а також потребують використання засобів підпорядкування державі. У цьому полягає своєрідність політичних відносин у порівнянні з іншими видами суспільних відносин, їхня специфіка як форма діяльності й організації людей. Відтак, освіта як об'єкт політичних відносин не лише може, а й повинна за логікою суспільної життєдіяльності зазнавати цілеспрямованого впливу, істотного корегування з позицій загальносуспільних інтересів і пріоритетів розвитку.

Під *суб'єктом політичних відносин* розуміють носія предметно-практичної діяльності, який володіє свідомістю і самосвідомістю (усвідомленням самого себе) й у зв'язку із цим – спроможністю до осмислених, цілеспрямованих дій. Іншими словами, ознаку суб'єктивності становить володіння самосвідомістю, усвідомленою метою і спроможністю до дій задля реалізації мети. Представники одних напрямків філософії як суб'єкти політичних відносин визнають лише людських індивідів, прихильники інших напрямків – як індивідів, так і складові елементи суспільства. Ми виходимо з того, що носіями предметно-практичної діяльності можуть бути як індивіди, так і соціальні групи, об'єднання і навіть спільноти.

Суб'єкти політики надзвичайно різноманітні. Здебільшого їх поділяють на дві основні групи. До першої відносять об'єктивно існуючі основні соціальні спільноти й одиниці: народ, класи, прошарки, нації, соціальні, релігійні, професійні, демографічні групи та індивіди. Кожен із цих соціальних суб'єктів володіє власним специфічним інтересом, який і спонукає його до участі в політиці. Цю групу називають *первинними суб'єктами політики*.

Другу групу суб'єктів політики утворюють соціальні інститути й організації, які формуються людьми і їхніми спільнотами з метою участі в політиці. Вони називаються політичними інститутами, до яких здебільшого відносять органи держави, політичні партії, суспільні організації і рухи. Усі вони *вторинні* щодо суб'єктів політики першої групи, оскільки створюються з метою опосередкованого вираження політичних інтересів різноманітних соціальних груп, націй, народів тощо.

Об'єктами політичних відносин є ті елементи предметно-практичної сфери соціуму, на які скеровані зусилля суб'єктів політичних відносин.

Освіта може бути як суб'єктом, так і об'єктом політичних відносин. З огляду на цю обставину перспективи розв'язання проблем освітньої галузі значною мірою залежатимуть в першу чергу від двох факторів: по-перше, від усвідомлення політичною сферою інструментально-функціонального покликання і можливостей освіти, якомога повнішого їх використання, по-друге, від активності соціального інституту освіти, оскільки він може не лише пасивно очікувати адекватних політичних вердиктів, а й генерувати, формувати їх, забезпечувати неухильність ефективного функціонування як соціального інституту освіти зокрема, так і соціуму в цілому.

Не зайвим виявиться й акцентування уваги на об'єктній складовій освітнього буття. У цьому випадку доцільно підкреслити соціальну відповідальність суб'єктів політичних відносин, потребу напрацювання ними і впровадження в життя ґрунтовних цілепокладаючих зусиль із трансформації освітньої сфери під кутом зору належного, оптимального статус-кво.

Література:

- Ў Кремень В.Г. Єдність завдань реформування й забезпечення стабільності – запорука розвитку вищої освіти // Філософія освіти XXI століття: проблеми й перспективи. – К., 2000.
- Ў Михальченко М.І. Філософія освіти і соціокультурна теорія // Філософія освіти XXI століття: проблеми й перспективи. – К., 2000.
- „Ў Пазенок В.С. Філософсько-методологічні засади сучасної вищої освіти // Філософія освіти XXI століття: проблеми й перспективи. – К., 2000.
- ЇЎ Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избр. произв. – М., 1990.
- ЇЎ Ильин М.В., Коваль Б.И. Что есть политика и что – наука о политике (опыт нетрадиционного обзора) // Полис. – 1991. – № 4.

Сергей Демощенко. Социальный институт образования как объект политических отношений

В статье рассмотрены методологические аспекты исследования образования, образовательной проблематики и перспективистики. В частности, речь идет о том, что адекватные исследовательские процедуры возможны лишь в условиях отражения сущностных признаков, особенностей образования как социального института. Исследование образования также окажется неполным или даже необъективным, если проигнорирует влияние общественно-политической сферы на образовательный процесс.

«...»

educational problems and future prospects. In particular, it is stated that adequate research procedures are possible only on the assumption of essential fea-
...»